

ANATOL GAVRILOV – TEORETICIAN AL ROMANULUI

Toți cercetătorii de ieri ai romanului basarabean au beneficiat, într-un fel sau altul, de vasta și instructiva monografie la temă a distinsului cărturar Vasile Coroban *Romanul moldovenesc contemporan* (1969). Dar curând autorii analizelor, sintezelor despre roman au căpătat posibilitatea de a se inspira și din câteva studii ale discipolilor acestuia, între care neapărat și ale lui Anatol Gavrilov. Domnia Sa încă în 1976 a publicat o foarte doctă exegeză *Structura artistică a caracterului în roman*, urmată în 1984 de niște binevenite *Reflecții asupra romanului*, ambele cărți pomenite între timp, oarecum în umbră după 1990, deoarece criticii și istoricii literari ai acelor timpuri, inclusiv Coroban, au pus în valoare autori reprezentativi pentru timpurile activității lor, opere apreciate înalt la ora tipăririi dintâi, dar ieșite din sfera intereselor societății în perioada posttotalitară a dezvoltării literaturii. Astfel încât întrebarea e simplă, necesară, îndreptățită și dureroasă: pe cine și de ce ar mai interesa azi romane ca „Severograd” de Nicolai Costenco, scris ca și cum ar fi fost vorba despre o construcție a unor oameni liberi, adunați, benevol din diferite colțuri ale marii Uniuni Sovietice, ci nu de bieți deportați, deținuți politici și oameni decăzuți moral, inclusiv criminali, ori „Lumini la răspântie” de Alexandru Lipcan, întemeiat pe minciuni sfruntate despre intelectualul basarabean în condițiile României Mari? Nu punem semnul egalității între aceste lucrări și „Cumpăna” de Vera Malev, „Oameni și destine” de Ariadna Șalari, „Spulber” de Elena Damian, „Piatra de temelie” de Gheorghe Madan ori „Căldura pământului” de Gheorghe Gheorghiu, care cel puțin prin unele personaje se aseamănă cu literatura izvorâtă din frământările unor oameni normali, chiar dacă aserviți unor condiții de viață anormale. Dar trebuie să ne dăm seama că, răspunzând unor imperative dictate de ideologia literară a anilor '50-'60, Anatol Gavrilov, ca și toți ceilalți critici și istorici literari din generația sa, se aventura cu temeritate să discute – încă pe atunci! – despre „romanul polifonic” al lui Mihail Bahtin ori despre „procedeele retardării” al lui Viktor Șklovski (*Reflecții asupra romanului*, pp. 61 și, respectiv, 63). Este bine că Anatol Gavrilov consemna ca pe o tendință înnoitoare în romanul anilor '70 „căutarea unor formule compoziționale care ar depăși automatismul fabulei-cronică și ar lăsa mai mult loc pentru lumea interioară a individului uman” (*Ibidem*, p. 63), observând că în unele romane din acea epocă „accentul se mută... de pe reproducerea evenimentului pe interpretarea lui” (p. 16) și susținând eforturile scriitorilor de „a sonda diferite straturi ale lumii interioare” (p. 15). Altfel zis, unele aspecte ale gândirii teoretice a lui Gavrilov depășeau cu certitudine romanele împănate de la un capăt la altul de faimoase „chipuri de comuniști”, dar se aflau pe picior de egalitate cu câteva romane ce se săltau categoric dintre pomenitele până acum: *Singur în fața dragostei* de Aureliu Busuioc, *Povestea cu cocoșul roșu* de Vasile Vasilache, *Zbor frânt* de Vladimir Beșleagă, *Vămile* de Serafim Saka și nu uităm de *Povara bunătății noastre* de Ion Druță, cu toate rezervele alimentate ulterior de comportamentul politic al acestui scriitor. În ceea ce privește romanele numite la urmă, în persoana lui Anatol Gavrilov ele și-au găsit un exeget talentat și scrupulos, căruia i-au sugerat abordarea teoretică a unor „ecouri din literatura existențialistă” (p. 9), a „stihiei artistice a absurdului” (p. 13) sau a „aceleiași stihii a regăsirii timpului scufundat

în trecutul copilăriei” (p. 14). O contribuție serioasă a teoreticianului Anatol Gavrilov rezidă în considerațiile sale bine orientate și convingător argumentate despre „un nou mod de a concepe problema eroului literar” (p. 113 ș. a.).

Bineînțeles, nu e cazul să uităm că și Anatol Gavrilov plătea la 1984 tributul inevitabil ideologiei comuniste, în pofida căreia a reușit totuși să dea pagini până azi rezistente ale creației sale critico-literare de până la 1990.

După această dată întreaga activitate a criticilor și istoricilor literari a beneficiat de o salutară libertate a gândirii teoretice și a interpretării practice a operelor scriitoricești. Unii colegi, ca Mihai Cimpoi și mai tinerii Alexandru Burlacu și Andrei Țurcanu, au fost prezenți ca și cum fără vreo pauză în procesul exegetic posttotalitar, alții și-au luat în mod tacit necesara pauză pentru a se încadra în exegetica generată de noua atmosferă social-politică și culturală.

Anatol Gavrilov a folosit această pauză cu un randament extrem de înalt, pregătindu-se minuțios și foarte responsabil pentru studiul apărut abia în 2006 *Conceptul de roman la G. Ibrăileanu și structura stratiformă a operei literare*. Regăsim aici aceeași pasiune a autorului pentru teoria romanului, dar fără vreo limitare la referințele fugitive privind influențele proustiene și camusiene asupra tehnicii literare a scriitorilor moldoveni de la 1966; de data aceasta Anatol Gavrilov își satisface nestingherit plăcerea de a desfășura întregul spectacol al actului critic presupus de interpretarea profundă a romanului autentic. În concepția lui Garabet Ibrăileanu, constată exegetul nostru „actul criticii nu este un act de cunoaștere științifică pur intelectual, el izvorăște dintr-o profundă trăire *estetic-artistică* a operei literare din timpul *lecturii* și prelungită apoi într-o *meditație autoreflexivă* asupra puternicelor *impresii, sentimente și gânduri generate de mesajul autorului*” (p. 57; sublinierile din citate ne aparțin. – I. C.).

O expresie concretă a criticului exemplar al operei românești găsește Anatol Gavrilov în chiar persoana lui Garabet Ibrăileanu, „înzestrat cu o inegalabilă capacitate de trăire *estetică, emotivă*, a conținutului operei literare” (*Ibidem*).

Un moment important al înțelegerii adecvate a metodei critice a lui Garabet Ibrăileanu îl constituie amănuntul că „și în scrierile sale în care el încă era un adept al criticii științifice de proveniență sociologico-psihologică, se poate observa o mutație importantă: continuând și aprofundând *psihologizarea metodei* sociologice, începută încă de Gherea, Ibrăileanu muta tot mai apăsător accentul de pe psihologia socială de clasă pe psihologia *individuală* a scriitorului, pe care o raporta la psihologia etnică-națională și la psihologia umană în general din epoca istorică dată”. De aici creșterea rolului *emoției, sentimentului, intuiției* în cunoașterea și zugerăvirea artistică a vieții omului *ca individualitate umană irepetabilă* și totodată reprezentativă nu numai pentru o categorie socială sau psihologică de oameni, ci și pentru „caracterul național al poporului sau pentru caracterul istoric al veacului”. În înțelegerea ctitorului „Vieții românești”, „poporanismul în literatură este mai degrabă un sentiment de justiție, o atitudine *sufletească* de iubire și compătimire pentru viața și soarta grea a țaranului român decât o doctrină politică sau literară, decât un anume curent literar...” (p. 58).

Ceea ce-l distinge pe Ibrăileanu dintre ceilalți critici literari români ai timpului este conceptul de „critică complexă”, care înseamnă „nu numai o folosire complexă a tuturor metodelor critice existente în epoca respectivă, ci ea se corelează cu ideea de *personalitate artistică ca manifestare a „omului complex”*”.

Este, probabil, locul să arătăm că în opțiunea lui Ibrăileanu, fapt subliniat și de Anatol Gavrilov, înzestrat cu personalitate artistică e acela care „a reușit, numai el știe cum, dar adesea nici el nu știe cum să răzbată prin formele și procedeele literare la izvorul viu al trăirii estetice originare a vieții” (p. 60).

Numai după ce își lămurește bine termenii *personalitate artistică și critică complexă*, cercetătorul contemporan purcede la întrebarea *Ce este un roman?* și la căutarea răspunsului adecvat. Anatol Gavrilov conștientizează cu temeinicie că Ibrăileanu a pornit de la teoria exemplificată de Guy de Maupassant în prefața romanului *Bel-ami*: „... Literatura e oglinda vieții... și dintre toate genurile literare, romanul e, prin excelență, această oglindă” (p. 65). Or, «oglanda» lui Ibrăileanu nu este «oglanda-obiect», ci ea «trebuie să aibă ochi și urechi», spirit de observație, «pătrundere psihologică», pricepere și înțelegere a ceea ce se vede și se aude...” (p. 66). În virtutea unor atari precepte teoretice, Ibrăileanu, încă la începutul secolului XX, a intuit unele însemne promițătoare ale afirmării „romanului adevărat” în proza nuvelistică a lui M. Sadoveanu și a lui I. Al. Brătescu-Voinești (p. 72). Tot aici Ibrăileanu conchide că „de la un romancier se cere... o lărgime a viziunii artistice care să cuprindă destinele și dramele personale ale eroilor în mersul mare al societății umane în momentele ei de cotitură istorică” și „spiritul de observație, puterea de a crea tipuri și mediul în care ele se mișcă, știința de a prezenta situațiile dramatismului său, arta de a o compune...” (p. 71-72).

Este natural ca Anatol Gavrilov să demonstreze, în continuare, nivelurile structurii romanului în viziunea lui Ibrăileanu – „nivelul tematic, prezența autorului în roman, corelația autor-personaj, structura personajului de roman, compoziția, limba și stilul romanului” (p. 77) – pentru noi însă prezintă interes și demonstrarea concretă și nemijlocită a acestora prin exemple interesante, unele – incitante, din cei mai diferiți autori clasici și contemporani, dar chiar și însuși faptul în sine că Anatol Gavrilov era preocupat – în albia cărților sale de început, din 1976 și, respectiv, 1984, dar la un alt nivel al înțelegerii lucrurilor, de teoria romanului românesc și de studiile în care Garabet Ibrăileanu a identificat cu răbdare și precizie „nivelurile” structurii acestuia, apoi și de „receptarea romanului”, recreând o imagine veridică a opiniilor ilustrului nostru înaintaș despre respectiva specie prozastică.

Evident, urmează să conștientizăm cu luciditate schimbarea inevitabilă a stării de lucruri în literatura contemporană, inclusiv în romanul de azi, ajuns într-o ipostază care nu se lasă ușor unei teoretizări cât de cât coerente, dar nu putem ignora etapa în care romanul românesc a avut configurația în care l-a receptat criticul valoros al revistei „Viața românească” și interpretarea teoretică a acestui fenomen literar de către Garabet Ibrăileanu și, respectiv, cercetarea minuțioasă și convingătoare a opiniilor acestuia de către colegul Anatol Gavrilov, teoretician literar de întâia mărime în peisajul criticii literare românești contemporane. Tot aici precizăm că exegetul despre care scriem a recreat în mod veridic imaginea câtorva savanți de talie europeană, în ceea ce au avut ei esențial în teoria operei literare: R. Ingarden, N. Hartmann, R. Wellek și A. Warren.

Iar în chiar ultimele rânduri ale elogiului adus lui Anatol Gavrilov consemnăm aportul său la alte domenii complicate, de aceea demne de o apreciere superlativă din partea colegilor de specialitate, după cum se prezintă esul de epistemologie literară *Criterii de științificitate a terminologiei literare*, partea I a căruia a văzut lumina tiparului în 2007. Ne bucurăm că-l știm și azi plin de vigoare și de proiecte științifice temerare, dorindu-i din tot sufletul realizarea acestora.

ION CIOCANU
Institutul de Filologie
(Chișinău)